

КЛАСИФІКАЦІЯ ТВІРНИХ ДІЄСЛІВ, ЩО МОТИВУЮТЬ ІМЕННИКИ У НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

У статті розглянуто принципи й способи класифікації дієслівної лексики. Автор розглядає основні принципи розподілу дієслів на групи, приводить класифікації відомих німецьких лінгвістів. В основу класифікації мотивуючих дієслів, що стали базою для похідних іменників, які досліджуються у роботі, покладено синтагматичний принцип, тобто розподіл дієслів з урахуванням валентності.

Ключові слова: дієслово, іменник, класифікація, словотвір, валентність

В статье рассмотрены принципы и способы классификации глагольной лексики. Автор рассматривает основные принципы раздела глаголов на группы, приводит классификации известных немецких лингвистов. В основу классификации мотивирующих глаголов, которые стали базой для производных существительных, что исследуются в работе, возложен синтагматический принцип, то есть распределение глаголов с учетом валентности.

Ключевые слова: глагол, существительное, классификация, словообразование, валентность.

Article deals with the principles and methods of classification of verbs. The author examines the basic principles of division of verbs into groups. A brief analytic description of the classification of known German linguists is provided. Classification of the motivating verbs that are the basis for the nouns, studied in the work, is done by syntagmatic principle, that is, taking into account valence.

Key words: verb, noun, classification, word formation, valency

1. Вступні зауваження. У віддієслівному словотворі німецької мови виділяється значний за чисельністю та спектром значень клас лексики – похідні іменники, напр.: *prüfen* ‘перевіряти, випробувувати’ → 1. *die Prüfung* ‘перевірка, випробування’; 2. *das Prüfen* ‘перевірка, випробування’; 3. *der Prüfer* ‘контролер, випробувач’. Як зазначає О.С. Кубрякова, „відмітною ознакою похідного слова є ... його семантична обумовленість іншим словом“ [6, с. 11].

Словотвір тривалий час виступає сферою пильної уваги і ретельного вивчення лінгвістів різних країн. Багато авторів при цьому зосереджують увагу на віддієслівних іменниках (ВІ), описі їхньої семантики, зв'язку з мотивуючими частинами мови, словотвірних засобах. В даний час накопичено значний лінгвістичний матеріал, що стосується інвентарю та організації дослідження віддієслівних іменників у різних мовах, створена необхідна теоретична база для вирішення проблем основних елементів та одиниць словотвірної системи, аспектів і параметрів її опису. Необхідно відзначити, що в роботах німецьких авторів похідні частини мови, і іменники зокрема, досліджувалися як окремий клас лексики, у багатьох роботах при цьому бралися до уваги граматичні, структурні й семантичні характеристики твірних основ і їхній вплив на семантику похідних іменників. Не зважаючи на це, проблема не є дослідженою всебічно. В існуючих роботах розглядаються структурно-семантичні особливості окремих віддієслівних іменників, які, на думку різних авторів, є найбільш яскравими представниками цього класу. Але неможливо, на наш погляд, досліджуючи лише окремі мовні одиниці, повно розкрити комплексний характер віддієслівних семантики, тому в нашій роботі розглянуті всі ВІ, утворені від безафікських і суфікських дієслів, навіть якщо в деяких випадках вони є поодинокими в своєму роді утвореннями.

Об'єктом дослідження є віддієслівні іменники німецької мови.

Предметом дослідження є структура й семантика дієслів і утворених від них ВІ, вплив на утворення іменників семантичних, структурних і граматичних характеристик мотивуючих дієслів (МД).

Мета дослідження – встановити, як семантичні, структурні, лексико-граматичні характеристики дієслів впливають на їхню продуктивність і семантику похідних іменників у німецькій мові.

Матеріалом дослідження слугувала суцільна вибірка зі словників МД і утворених від них ВІ. Обсяг вибірки МД складає 1653 одиниці, кількість ВІ – 3877 одиниць.

2. Принципи і способи класифікації дієслівної лексики

Для того щоб установити ролі безпосередніх учасників ситуації, необхідно мати відомості про значення дієслова [2, с. 121]. Іменник за своєю семантичною структурою не завжди збігається із семантикою вихідного слова, тому що саме дієслово, маючи багатоконпонентну структуру внаслідок своєї багатозначності, може утворювати похідні на базі одного зі своїх значень [22, с. 208]. Як відомо, німецькому дієслову властива полісемія досить високого ступеня. У свою чергу кожне значення полісемічного слова має свої специфічні ознаки, які відмежовують одне значення від іншого.

Отже, для встановлення залежності утворення певних семантичних груп ВІ від структури і семантики МД необхідно проаналізувати смислову структуру кожного твірного дієслова, оскільки саме

вона визначає семантичний потенціал деривата, окреслюючи межі його варіювання. Слід зазначити, що існує значна кількість дієслівних класифікацій, оскільки проблемою класифікації дієслів займалися багато лінгвістів [1, 3, 4, 8, 9, 16, 18, 19, 20, 23, 24]. Існування різних класифікацій показує можливість виділення різних критеріїв, що виходять із різних характеристик лексичних одиниць, які підпадають під дослідження того або іншого автора. Загальноприйнятої класифікації дієслівної лексики немає, і, за Л.М. Васильєвим, навряд чи вона взагалі можлива, оскільки будь-яка класифікація зумовлюється якимись принципами і аспектами, а вони визначаються цілями й завданнями дослідження [4, с. 39].

В основі ряду класифікацій покладено принцип розподілу дієслів на три класи: дієслова дії, дієслова стану, дієслова процесу [14, 19, 20, 23 та ін.]. У. Енгель пропонує таку дієслівну класифікацію: дієслова стану (*Zustandsverben*), дієслова процесу (*Vorgangsverben*), дієслова зі значенням „діяльність“ (*Tätigkeitsverben*), серед яких як підклас виділяються дієслова дії, спрямованої на об'єкт [19, с. 410]. Й. Ербен класифікує дієслова за подібним принципом, тобто виділяє 3 основних класи дієслів: дієслова стану (*Zustandsverben*), дієслова процесу (*Vorgangsverben*), дієслова дії (*Tätigkeitsverben*), однак, із застереженням, що подібний розподіл є „грубим“, де під „грубим“ мається на увазі „узагальнений“ [20, с. 24]. На його думку, дієслова типу *fallen* ‘падати’, *laufen* ‘бігти’, *wachsen* ‘рости’ належать до дієслів процесу, дієслова *sitzen* ‘сидіти’, *stehen* ‘стояти’ – до дієслів стану, дієслова *suchen* ‘шукати’, *grüssen* ‘привітати’ – до дієслів дії.

М. Хельбиг і Й. Буша вважають, що розподіл дієслів на класи зумовлений двома критеріями: семантичними ознаками самого дієслова й семантичним характером суб'єкта, що виступає при певному дієслові [23, с. 68-69]. Так, дієслова дії виражають активну діяльність суб'єкта: *arbeiten* ‘працювати’, *essen* ‘їсти’, *gehen* ‘іти’, *singen* ‘співати’. Дієслова процесу виражають процес, зміну, яких зазнає суб'єкт і які змінюють стан суб'єкта: *erfrieren* ‘замерзати’, *ermüden* ‘стомлюватися, утомлюватися’, *sterben* ‘умерти’, *verlaufen* ‘протікати’, *verhungern* ‘зголодніти’. Дієслова стану поєднують стативні, неакціональні дієслова: *sich befinden* ‘перебувати’, *liegen* ‘лежати’, *sein* ‘бути’. А.А. Уфімцева вказує, що традиційний розподіл дієслівних лексем за їхньою категорійною семантикою на три класи – дії, стану, процесу – необхідний, але недостатній, оскільки ця класифікація не торкається основних властивостей предметного значення дієслів: смисловий обсяг і семантичну структуру дієслівних лексем, потенціал їхньої семантичної валентності [14, с. 72].

У лінгвістичних дослідженнях останніх десятиліть сформувалася концепція опису предикатно-актантної структури ситуації, де центром є дієслово-предикат, а учасниками ситуації – актанти дієслівної дії, тобто значення дієслів трактується у межах його синтагматичного розгортання. Багато авторів указують на важливість синтагматичного аспекту словотвору, оскільки дієслово визначає, скільки позицій у реченні повинні й можуть бути зайняті, породжуючи синтаксичні умови (синтаксичні передумови й наслідки), а функції придієслівних іменників, відповідно, зумовлені дієслівною семантикою [13, с. 121-123, 18, с. 223, 21, с. 7].

В.В. Богданов аналогічно стверджує, що особливістю предиката є здатність взаємодіяти з певною кількістю аргументів, що у свою чергу створює вихідну базу для класифікації предикатів. Констатуючи розмаїття дієслівних класифікацій і часто їхню непорівнянність однієї з одною внаслідок різних критеріїв розподілу, лінгвіст вважає за краще спиратися на систему загальноприйнятих класів, що розмежовують дії, стани, відносин і властивості [3, с. 51].

Одним із завдань роботи є розкриття значень віддієслівних іменників, класифікація дієслів постає відправною точкою групування й опису похідних і твірних лексичних одиниць. Чим більше розчленована система валентностей, тим більш узагальненими можуть бути семантичні типи предикатів, і навпаки, чим конкретніше типи семантичних предикатів, тим більш узагальненими можуть бути семантичні валентності [4, с. 41].

Узявши за основу класифікації дієслів синтагматичний принцип, тобто розподіл дієслів на класи з урахуванням того, скільки і які аргументи можуть виступати в його оточенні (синтагмі), видається можливим більш-менш точно встановити, які іменникові деривати можуть представити його словотвірну парадигму. Про подібний підхід згадував також Ч. Філлмор, указуючи на певну складність такого розподілу дієслів на класи з урахуванням так званої „відмінкової рамки”, оскільки багато дієслів можуть виступати більше, ніж в одному відмінковому оточенні [15, с. 168]. Під відмінковою рамкою автор розуміє контекстних партнерів дієслова, його синтагматичне оточення, що, на думку лінгвіста, характерно для граматик більшості мов, і не співвідноситься з тим фактом, виділяється в мові система відмінків чи ні. Указуючи на можливість дієслів виступати більш ніж в одному відмінковому оточенні, Ч. Філлмор має на увазі багатозначність, що властива багатьом дієсловом.

При аналізі матеріалу було встановлено, що кілька значень того самого слова можуть входити в різні лексико-семантичні групи (ЛСГ), хоча не виключається можливість приналежності різних значень дієслова до однієї лексико-семантичної групи. Наприклад, значення дієслова *werben*, які відносяться до ЛСГ дієслів нефізичних дій: *werben* I ‘домагатися прихильності’ → *das Werben* ‘залицяння’; *die Werbung* ‘залицяння’; *der Werber* ‘залицяльник’; *werben* II ‘вербувати’ → *das Werben* ‘вербування’; *die Werbung*

‘вербування’; *werben* III ‘рекламувати’ → *die Werbung* ‘реклама’; *der Werber* ‘фахівець із реклами’. Значення дієслова *fügen* належать до різних ЛСГ: I – до дієслів фізичної дії: *fügen* I ‘з’єднувати’ → *die Fügung* *mex.* ‘з’єднання, стикування’; *das Gefüge* ‘будинок, структура’, II – до ЛСГ дієслів процесу: *fügen* II ‘улаштовуватися, траплятися, бувати’ → *die Fügung* ‘збіг обставин’.

О.М. Соколов зазначає, що різні ЛСВ слова мають різну валентність, що, у свою чергу, впливає на мотиваційні відношення слова, тобто значення похідного слова мотивовано таким компонентом мотивуючої одиниці, як валентність [10, с. 3].

При вивченні закономірностей словотвору широко використовується поняття внутрішньої валентності слова, що було введено в науковий обіг М.Д. Степановою [11, с. 13-19]. Валентні властивості дієслова зумовлюють у віддієслівних іменників не тільки кількість значень і самі їхні види, але й визначають саму можливість участі того або іншого дієслова в словотвірних процесах“ [17, с. 94-95].

При класифікації дієслів вважається за доцільне використовувати принцип, заснований на врахуванні кількості дієслівних валентностей, тобто його потенційних можливостей. Дані обставини визначають принципи класифікації дієслів у роботі на підставі обов’язковості оточення дієслова.

Класифікація дієслів, що покладена в основу цього дослідження, спирається на класифікацію, запропоновану Г. Брінкманном. Мовознавець розділяє дієслова на такі класи: дієслова дії, діяльності (*Tätigkeitsverben, Handlungsverben*), дієслова процесу (*Vorgangsverben*), дієслова стану (*Zustandsverben*), дієслова події (*Geschehensverben*), дієслова явищ природи (*Witterungsverben*) [18, с. 73]. Класифікація Г. Брінкманна, на думку М.Д. Степанової є простою і вдалою, оскільки відрізняється досить високим ступенем узагальненості, опирається на синтаксичні функції дієслова, його семантику й створена на основі ієрархії з погляду валентності [12, с. 111, 120].

Л.Ф. Пономарьова використала класифікацію Г. Брінкманна для аналізу дієслівних основ з метою виявлення обмежень, що блокують словотвірні можливості дієслів. Автор зазначає, що ця класифікація, як і традиційна тричленна класифікація дієслівної лексики, що включає класи дієслів дії/діяльності, процесу й стану, не є досить інформативною і точною, оскільки цілий ряд дієслів не може бути однозначно віднесений до одного з названих класів, клас дієслів дії/діяльності є занадто загальним. У своєму дослідженні авторка визнала за доцільне розділити клас дієслів дії/діяльності на дві групи: дієслова діяльності, що позначають більш загальні, непередметні форми активного відношення суб’єкта до навколишнього середовища, до яких були віднесені дієслова розумової діяльності, знання, емоцій, почуттєвого сприйняття, мовлення, бажання, поведінки, і дієслова предметної дії, до складу яких зараховано дієслова переміщення, створення, тиску, ушкодження поверхні, виготовлення та ін. [7, с. 52-53].

При аналізі дієслів, які виступили мотивуючою базою для іменників у цьому дослідженні, враховано уточнення, які Л.Ф. Пономарьова внесла в класифікацію Г. Брінкманна. Отже, дієслова типу *schneiden* ‘різати’, *nutschen* ‘фільтрувати’, *mischen* ‘змішувати’, *hauen* ‘рубати, бити, валити ліс’, *lesen* ‘читати’, *denken* ‘думати’, *sagen* ‘говорити’ були, без сумніву, визначені як дії. Хоча, зрозуміло, ці дії мають різну природу виконання їх істотою. Тому в роботі пропонується поділити дієслова дії на дієслова, які припускають фізичну діяльність суб’єкта, що включає вплив на об’єкт, дотик до об’єкта, його споживання і зміну (такі дієслова, згідно з Г. Брінкманном „позначають втручання людини в світ“), і дієслова, семантика яких відображає розумову діяльність, поведінку, соціальні відносини.

Дієслова руху, які, по суті, теж є дієсловами дії, напр., *gehen* ‘іти’ [23], у дослідженні Л.Ф. Пономарьової визначені як дієслова переміщення й віднесені до групи дієслів предметної дії. У цьому дослідженні вони виділені в окрему групу. Ця обставина пояснюється тим, що дієслова руху можуть бути вичленовані як дієслова, що виражають переміщення предметів у просторі й виявляють у зв’язку із цим ряд особливостей поширення [5, с. 815].

Дієслова події (*Geschehensverben*) і дієслова явищ природи (*Witterungsverben*) пропонується об’єднати в одну групу процесуальних дієслів, основною специфічною диференційною ознакою яких є відсутність суб’єкта, оскільки важливим є відмежування людської діяльності від будь-якої іншої [23]. Наприклад, *kochen* ‘кипіти’, *keimen* ‘пускати паростки’, *wogen* ‘гнати хвилі’, *graupeln vimp. es graupelt* ‘іде дрібний дощ’.

Отже, у дослідженні дієслова були розподілені на 5 груп на підставі розходжень у значенні позначуваних ними понять: 1) дієслова фізичної дії, значну частину яких склали дієслова фізичного впливу, 2) дієслова нефізичних дій (мовленево-розумової діяльності, поведінки), 3) дієслова стану, відчуття, перебування, 4) дієслова руху та 5) дієслова процесів, не пов’язаних з виконавцем-істотою. Доцільність такого розподілу диктується тим, що він дозволяє уникнути зайвої дрібності та поєднує твірні основи не тільки за принципом семантичної відмінності в їхньому значенні, але й з урахуванням залежності, які контекстні партнери і з якими семантичними ознаками їм необхідні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Апресян Ю.Д. Экспериментальное исследование семантики русского глагола / Ю.Д. Апресян – М.:

Наука, 1967. – 251с.

2. Арутюнова Н.Д. Проблемы синтаксиса и семантики в работах Ч. Филлмора / Н.Д. Арутюнова // Вопросы языкознания. – 1973. – №1. – С. 117-124.
3. Богданов В.В. Семантико-синтаксическая организация предложения / В.В. Богданов – Л.: Изд-во Ленинградского Университета, 1977. – 201 с.
4. Васильев Л.М. Предикаты состояния в русском языке / Л.М. Васильев // Исследования по семантике языка и речи. – Уфа: БГУ, 1991. – С. 32-49.
5. Кацнельсон С.Д. Категории языка и мышления: Из научного наследия / С.Д. Кацнельсон - М.: Языки славянской культуры, 2001. – 864 с.
6. Кубрякова Е.С. Типы языковых значений. Семантика производного слова / Е.С. Кубрякова – М.: Наука, 1981. – 200 с.
7. Пономарева Л.Ф. Типы семантических ограничений в сфере deverbatивного словопроизводствимени существительного: автореф. дис. на соискат. степ. канд. филол. наук, спец. 10.02.04 „Германские языки“ / Л.Ф. Пономарева – М., 1988. – 17с.
8. Сильницкий Г.Г. Семантические классы глаголов и их роль в типологической семасиологии / Г.Г. Сильницкий // Структурно-типологическое описание современных германских языков. – М.: Наука, 1966. – С 244-260.
9. Сильницкий Г.Г. Семантические типы ситуаций и семантические классы глаголов/ Г.Г. Сильницкий // Проблемы структурной лингвистики. – 1973. – С. 373–391.
10. Соколов О.М. До проблеми зв'язку словотвірної мотивації з валентністю мовних одиниць / О.М. Соколов // Проблеми сучасного життя мови. – К: Наукова думка, 1977. – С. 3-10.
11. Степанова М.Д. О внешней и внутренней валентности / М.Д. Степанова // Иностранные языки в школе. – 1967. № 3. – С 13-19.
12. Степанова М.Д. Части речи и проблемы валентности в современном немецком языке / М.Д. Степанова, Г. Хельбиг – М.: Высшая школа, 1978 – 259 с.
13. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса / Л. Теньер – М.: Прогресс, 1988. – 654 с.
14. Уфимцева А.А. Лексическое значение / А.А. Уфимцева – М.: Наука, 1986. – 239 с.
15. Филлмор Ч. Дело о падеже / Ч. Филлмор // Зарубежная лингвистика. – М.: Прогресс, 1999. – Вып. .III – С. 127-258.
16. Чейф У.Л. Значение и структура языка / У.Л. Чейф — М.: Прогресс, 1975. – 433 с.
17. Янценецкая М.Н. Вопросы словообразования в индоевропейских языках / М. Н. Янценецкая // Проблемы семантики – Томск: Изд-во Томск, ун-та, 1991. – 248 с.
18. Brinkmann H. Die Wortarten im Deutschen. Zur Lehre von den einfachen Formen der Sprache / H. Brinkmann // Das Ringen um eine neue deutsche Grammatik. Aufsätze aus drei Jahrzehnten (1929-1959) / Hrsg. von H.Moser. – Darmstadt, 1965. – S. 46-78.
19. Engel U. Deutsche Grammatik. 2. Aufl. / U. Engel – Heidelberg: Grosss, 1996 – 888 S.
20. Erben J. Zur Einführung / J. Erben // Deutsche Wortbildung. Typen und Tendenzen in der Gegenwartssprache. Ester Hauptteil. Das Verb. – Düsseldorf: Schwärm, 1973. – S. 7-14.
21. Erben J. Abriß der deutschen Grammatik / J. Erben – Berlin: Akademie, 1966. – 316 S.
22. Fleischer W. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache / W. Fleischer – Leipzig: Bibliographisches Institut, 1983. – 363 S.
23. Helbig G. Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht / G. Helbig, J. Buscha – Langenscheidt. Verlag Enzyklopädie, 1996.
24. Lyons J. Semantics / J. Lyons – Cambridge, etc.: Cambridge Univ. Press, 1977. – Vol.2. – 897 p.

Леся БІЛОВУС

УДК 81'23

ПРОБЛЕМА МОДЕЛЮВАННЯ ТА АНАЛІЗУ ВНУТРІШНЬОГО ЛЕКСИКОНУ ЛЮДИНИ

У пропонованій статті піднімається проблема моделювання та аналізу внутрішнього лексикону людини. Спираючись на дослідження попередників, розглядається лексикографічне моделювання методами нароцування асоціативної мережі, вербального асоціативно-частотного ряду, зроблена спроба лексико-семантичного аналізу моделей та лексиконів.

Ключові слова: внутрішнє мовлення, лексикон людини, асоціативність, стимул.

В статье поднимается проблема моделирования и анализа внутреннего лексикона человека. Принимая во внимание изыскания предшественников, рассматривается лексикографическое моделирование методами нарощивания ассоциативной сети, вербального ассоциативно-частотного ряда; сделана попытка лексико-